

Zbyszko Chojnicki

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Charakter i sytuacja nauki o turystyce – rozważania metodologiczne

Zarys treści. Artykuł ten stanowi wprowadzenie do problematyki metodologicznej nauki o turystyce. Składa się z trzech części. Część pierwsza zawiera wstępne omówienie pojęcia nauki i dyscypliny naukowej. W części drugiej zostaje przedstawiona koncepcja i zarys charakterystyki metodologicznej nauki o turystyce, która obejmuje zagadnienia przedmiotu, problematyki, metod naukowych, wiedzy naukowej i związków z innymi dyscyplinami. W części trzeciej zawarty jest funkcjonalno-pragmatyczny podział nauk i na tym tle szkicowa charakterystyka sytuacji metodologicznej nauki o turystyce w systemie nauk.

Słowa kluczowe: turystyka, dyscyplina naukowa, metodologia, system nauki.

Rozważania metodologiczne nad charakterem i sytuacją nauki o turystyce, zawarte w niniejszym artykule, traktuję jako wprowadzenie do dyskusji nad podstawami metodologicznymi tej dyscypliny. Wstępnie zakładam, że „nauka o turystyce” to tyle, co „studia nad turystyką”, co może oczywiście budzić zastrzeżenia. Sam tytuł może zbyt dużo zapowiada. Artykuł bardziej przedstawia ramy podejścia metodologicznego, niż je wypełnia treścią, raczej więc stara się rozpoznać problem, niż go rozwiązać. Omówienie tego zagadnienia sprowadza się do następujących tematów: 1) pojęcia nauki i dyscypliny naukowej, 2) charakterystyki metodologicznej nauki o turystyce, 3) sytuacji nauki o turystyce w systemie nauk.

Pojęcie nauki i dyscypliny naukowej

Zacznę od kluczowych pojęć metodologicznych odnoszących się do podjętego tematu, tj. nauki i dyscypliny naukowej. Nauka jako całość w ujęciu systemowym może być rozpatrywana w aspekcie zewnętrznym bądź wewnętrznym.

Nauka w aspekcie zewnętrznym jest składnikiem społeczeństwa lub jego kultury i stanowi realny system społeczno-poznawczy. Koncepcja systemu społeczno-poznawczego jest określana przez jego trzy główne aspekty systemowe: skład, otoczenie i strukturę. Skład systemu zawiera ogół osób uprawiających działalność badawczą, tj. społeczność naukową oraz wytwór tej działalności, tj. wiedzę naukową. Otoczenie systemu społeczno-poznawczego, oprócz środowiska przyrodniczego obejmuje środowisko techniczno-kulturowe, tj. środki instrumentalne i urządzenia, które wykorzystują badacze oraz środowisko społeczne i instytucjonalne, w ramach którego funkcjonuje ten system. Struktura relacyjna systemu obejmuje relacje wewnętrzne i zewnętrzne. Do relacji wewnętrznych należą przede wszystkim działania badawcze oraz komunikowanie i krytyka, których wytworem jest wiedza naukowa oraz inne relacje społeczne jak kooperacja, współzawodnictwo. Do relacji zewnętrznych należy zaliczyć oddziaływania między systemami społeczno-poznawczymi a społeczeństwem. Systemy społeczne występują na dwóch poziomach złożoności: a) globalnym w postaci nauki światowej i b) regionalnym na poziomie krajowym, np. nauka polska i subkrajowym w postaci np. ośrodków naukowych (Chojnicki 1991, tłum. pol. 1999, s. 84; 1995, s. 141).

Nauka w aspekcie wewnętrznym jest systemem nauk, tj. systemem złożonym z dyscyplin i gałęzi naukowych, wyodrębnionych na gruncie ich właściwości metodologicznych i naukowych oraz uporządkowanych przez ich typologię. Warto zauważyć, że w polskiej terminologii używa się nazwy „metodologia nauk”, a nie „metodologia nauki”, co oznacza, że to konkretne nauki są podstawowymi obiektami badań metodologicznych.

Samo pojęcie dyscypliny naukowej jest sporne. Sporu tego nie będę przedstawiał. Warto podkreślić, że dyscypliny naukowej nie należy utożsamiać z dziedziną, która jest zbiorem obiektów i ich własności, tj. przedmiotem badań. Dziedzina nauki jest tylko jednym z elementów charakterystyki dyscypliny naukowej. W przypadku badań interdyscyplinarnych ma ona szerszy zakres od dyscypliny naukowej (Chojnicki 1991, tłum. pol. 1999, s. 83).

Dyscyplinę naukową można określić jako wyspecjalizowany podsystem nauki zorganizowany społecznie i instytucjonalnie oraz merytorycznie, który cechuje specyficzny przedmiot badań i problematyka, a co za tym idzie, sposób postępowania badawczego, charakter i treść wiedzy.

Należy podkreślić jednak, że wyodrębnienie się dyscypliny, lub mówiąc bardziej swobodnie, „wybicie się na niepodległość”, tak jak i cały rozwój nauki, nie jest wyznaczane przez jakieś kryteria logiczno-metodologiczne. Jest proce-

sem rozwoju wiedzy (uwarunkowanym przez szereg czynników społecznych oraz potrzebę zmniejszenia stanu niewiedzy), w toku którego następuje krystalizowanie się odrębności nauki poprzez zróżnicowanie treści i charakteru wiedzy oraz specjalizację badań naukowych. Kształtowanie się nauki o turystyce dokonuje się na dwojakiej drodze. Jedną polega na rozszerzaniu zakresu nauki o turystyce o różne aspekty społeczne i przyrodnicze turystyki: geograficzne, ekonomiczne, socjologiczne, kulturowe, ekologiczne, biznesowe i inne. Druga odbywa się przez rozpatrywanie i badanie zjawiska turystyki lub aspektu turystyki na gruncie uznanych już dyscyplin naukowych, takich jak: geografia, ekonomia, socjologia, nauki o kulturze, ekologia, teoria przedsiębiorstwa i inne oraz próby integracji tych ujęć w postaci nauk o turystyce. W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że pierwsza droga prowadzi do odrębnej nauki o turystyce, a druga do różnych nauk o turystyce. Jednak i na drugiej drodze można doprowadzić do odrębnej nauki o turystyce poprzez integrację przedmiotową lub problemową.

W zasadzie przyjmuję, że studia nad turystyką są odrębną nauką czyli dyscypliną naukową, a nie zlepkiem studiów o charakterze multidyscyplinarnym. Traktuję to jako fakt naukowy – społeczny i instytucjonalny – którego nie będą jednak uzasadniał. Przedstawię natomiast próby charakterystyki metodologicznej nauki o turystyce i jej miejsca w systemie nauk, co można też uznać za pośrednie uzasadnienie jej odrębności.

Charakterystyka metodologiczna nauki o turystyce

Należy odróżnić charakterystykę lub opis metodologiczny dyscypliny naukowej od jej wykładu. Daną naukę wykładamy lub uczymy jej, wyliczając jej różne problemy, ucząc jej języka, referując i objaśniając treści jej aktualnej wiedzy, szkoląc w metodach i technikach badawczych, wyrabiając przy tym krytyczne myślenie oraz umiejętności korzystania z niej w zakresie poznawczym i praktycznym (Perzanowski 1989, s. 231).

Charakterystyka metodologiczna dyscypliny naukowej dotyczy jej sytuacji poznawczej i odnosi się do jej aspektów logicznych, epistemologicznych i ontologicznych, a także etycznych. Należy podkreślić, że charakterystyka metodologiczna dyscypliny naukowej nie jest neutralna filozoficznie, gdyż dotyczy problematyki poznawczej, chociaż nie zawsze daje się zrekonstruować. Odnosi się to także do nauki o turystyce.

Na gruncie realizmu poznawczego daną naukę, czyli dyscyplinę naukową, charakteryzujemy metodologicznie określając jej: 1) przedmiot, czyli dziedzinę, 2) problematykę, 3) metody naukowe, 4) wiedzę naukową, 5) związki z innymi dyscyplinami naukowymi.

Charakterystyka metodologiczna dyscypliny naukowej jest głównym składnikiem jej charakterystyki metanaukowej. Drugim składnikiem jest opis naukoznawczy, który przedstawia jej aspekty społeczne i organizacyjne i który posługuje się aparaturą pojęciową nauk społecznych. Daną naukę opisujemy naukoznawczo określając specyfikę społeczności jej badaczy, czynniki jej efektywności i innowacyjności, szkoły naukowe, organizację instytucjonalną oraz oddziaływanie między społeczeństwami (i władzą) a nauką. Obie te charakterystyki – metodologiczna i naukoznawcza – są komplementarne w opisie nauki jako złożonego zjawiska poznawczego i społecznego.

Spróbuję teraz naszkicować charakterystykę metodologiczną nauki o turystyce. Jakkolwiek ograniczanie się do aspektu metodologicznego zubaża opis metanaukowy, to uwzględnienie charakterystyki naukoznawczej stanowi odrębną problematykę.

Przedmiot

Przedmiot nauki (dyscypliny naukowej) wysuwa się zwykle na pierwszy plan w jej charakterystyce metodologicznej, gdyż uważa się, że wyznacza inne jej właściwości. Przedmiot nauki o turystyce (lub studiów nad turystyką) obejmuje rozległą i różnorodną dziedzinę zjawisk, których wyróżnienie jest zwykle związane z określeniem pojęcia turystyki. Wyraziło się to w formułowaniu definicji turystyki i sporach o nie. Nie będę dokonywał tu ich przeglądu. Według Maciołka (2002, s. 18), który zajął się tym zagadnieniem w aspekcie metodologicznym, definicja turystyki powinna przedstawiać „istotę” przedmiotu, a więc inaczej mówiąc, mieć charakter rzeczowy.

Spory o charakter przedmiotowy turystyki na podstawie jej definicji rzeczowych są dokonywane na dwóch poziomach złożoności: 1) turystyki jako specyficznego zjawiska społecznego występującego obok innych zjawisk społecznych, podobnie jak to jest w przypadku zjawisk ekonomicznych, socjologicznych, geograficznych itp.; 2) turystyki jako zjawiska, które ma charakter wielowymiarowy: ekonomiczny, socjologiczny, geograficzny, przestrzenny, kulturowy itp. lub redukowalny do nich (Alejziak 1999, s. 15 nn.; Przeclawski 2001, s. 45).

Należy zauważyć, że tylko pierwsze ujęcie turystyki jest podstawą odrębności nauki o turystyce. Drugie ujęcie prowadzi do multidyscyplinarnej koncepcji studiów nad turystyką.

Wydaje się, że sprowadzenie zagadnienia przedmiotu i dziedziny turystyki do określenia definicji rzeczowej turystyki (sprawozdawczej bądź regulującej) jest zbyt wąską podstawą charakterystyki metodologicznej. W dyscyplinach, które nie mają charakteru teoretycznego i nie posiadają dobrych i mocnych teorii, które określają przedmiot ich badań, zachodzi potrzeba sformułowania różnych konkurencyjnych koncepcji przedmiotu w postaci preteorii, jak to się dzieje w naukach społecznych. Wydaje się, że to dobra droga do ustalenia dziedziny badań nad turystyką.

Rozważania, jakie prowadzi się w studiach metanaukowych nad definicją turystyki, uznaje się za podstawę określenia jej odrębności jako dyscypliny naukowej. Szkoda tylko, że większość rozważań na tym się kończy.

Problematyka

Problematyka nauki (dyscypliny naukowej) jest zespołem problemów naukowych, jakie stawiają i rozwiązują badacze na gruncie wiedzy i celów, które przyjmują. Problemy naukowe określa się jako zadania poznawcze zmierzające do zmniejszenia pewnego zakresu niewiedzy i dające się rozwiązać na drodze właściwych metod. O roli i znaczeniu problematyki decyduje udział problemów ważnych i istotnych, a ich brak grozi banalizacją wiedzy.

Problematyka nauki o turystyce jest słabo opracowana w aspekcie metodologicznym i dość trudno ją *ad hoc* scharakteryzować. Stąd też przedstawię kilka uwag w tej sprawie. (1) Określenie treściowe tej problematyki występuje głównie w podręcznikach, brakuje natomiast opracowań syntetycznych, co utrudnia rozpatrzenie wagi i znaczenia różnych problemów oraz ich hierarchicznego uporządkowania. (2) Systematyzacja problemów odbywa się nie tyle na podstawie przedmiotowej, co w odniesieniu do głównych aspektów społecznych ujmowania turystyki, tj. ekonomicznego, socjologicznego, politycznego, geograficznego, kulturowego, ekologicznego itp. Prowadzi to do poglądu, że problemy nauki o turystyce nie mają własnego, odrębnego charakteru. (3) Wiążą się z tym trudności z ustaleniem kryteriów waloryzacji problematyki turystyki. Problemy te nie mają charakteru czysto poznawczego i służą rozwiązywaniu kwestii praktycznych. Stąd też kryteriów tych należy szukać w usprawnianiu działalności praktycznej. (4) Ponieważ o rozwoju dyscypliny w znacznym stopniu decyduje waga problemów badawczych konieczne jest opracowanie przyszłościowych programów badawczych w zakresie nauki o turystyce, które zapewnią jej integralny rozwój i pozycję w systemie nauk.

Metody naukowe

Metody naukowe są racjonalnymi sposobami rozwiązywania problemów naukowych. Są to zasady regulujące i kontrolujące postępowanie badawcze, a nie algorytmy czynności badawczych. Poprawne stosowanie odpowiednich dla rozwiązywania danego problemu metod i technik badawczych nie tylko prowadzi do odkryć naukowych, ale także uzasadnia prawdziwość wyników, a zatem i wiedzy naukowej.

Na polu badawczym turystyki głównie stosuje się te same metody naukowe i techniki co w naukach empirycznych, lub ściślej biorąc, te same, co w empirycznych naukach społecznych. Oznacza to przyjęcie modelu empirycznego postępowania badawczego w sferze turystyki. Metody takie obejmują: zbieranie danych i ustalanie faktów, klasyfikowanie, regionalizację i typologię, konstru-

owanie wskaźników, opis i wnioskowanie statystyczne, generalizowanie i weryfikowanie hipotez, konstruowanie teorii, diagnozowanie, wyjaśnianie i prognozowanie. Oprócz tych podstawowych metod trzeba wziąć pod uwagę różne metody optymalizacyjne, teorię gier itp. W małym stopniu natomiast stosuje się metody właściwe modelowi humanistycznemu. W grę wchodzi co prawda, także różne sposoby analizy fenomenologicznej i hermeneutycznej i chociaż czasem się o nich mówi programowo, to mało stosuje.

Wiedza naukowa

W zasadzie wiedzę naukową danej nauki stanowią uporządkowane oraz intersubiektywnie kontrolowalne i komunikowalne zbiory twierdzeń odnoszących się do dziedziny tej nauki i mieszczących się w jej polu problemowym. Rozpatrując wiedzę o turystyce trzeba zwrócić uwagę na co najmniej dwa jej aspekty: 1) relacje: wiedza potoczna a naukowa, 2) charakter funkcjonalny.

Ad 1. Obok wiedzy naukowej wyróżnia się wiedzę potoczną, którą w porównaniu z wiedzą naukową cechuje niski poziom ogólności, ścisłości i stosowności oraz małej zawartości informacyjnej, a jej wytwarzanie nie poddaje się rygorom metodologicznym nauk empirycznych. Wiedzy potocznej nie należy jednak przeciwstawiać wiedzy naukowej, gdyż stanowi jej otoczenie, a wiedza naukowa nie dotyczy szeregu dziedzin. Pewne nauki zawierają jednak wiedzę potoczną. Zaliczyć do nich należy pewną część wiedzy społecznej, a zwłaszcza historycznej, politologicznej, wiedzy o kulturze. Wydaje się, że w tej sytuacji jest pewna dość spora część wiedzy o turystyce, gdzie empiryczna wiedza naukowa zazębia się z wiedzą potoczną. Dotyczy to zwłaszcza wiedzy czysto informacyjnej, którą uzyskuje się z różnych źródeł statystycznych. Zasadniczą słabością tego rodzaju wiedzy jest to, że jej opracowanie nie wymaga szczególnych kompetencji badawczych, a więc nie ma charakteru specjalistycznego, chociaż czasem udaje, że ma taki charakter.

Ad 2. Charakterystyka metodologiczna wiedzy naukowej jest zwykle rozpatrywana w trzech aspektach: a) strukturalnym – jak wiedza jest zbudowana, b) funkcjonalnym – czemu służy, c) ekonomicznym – do kogo należy. Proponuję przyjąć charakterystykę mieszaną, ale jako jej podstawę uznać kryterium funkcji, jakie pełni wiedza w procesie poznawania i przekształcania świata. Pozwala to wyróżnić: a) wiedzę informacyjno-opisową, która ma charakter opisowy i publiczny, b) wiedzę eksplanacyjno-prognostyczną, która ma charakter zarówno opisowy, jak i teoretyczny, a jej publiczny charakter jest ograniczony oraz c) wiedzę praktyczno-technologiczną, która jest raczej wiedzą częściowo niejawną i służy działalności praktycznej (Chojnicki 1991, tłum. pol. 1999, s. 92; 2001 b, s. 83).

Wiedza naukowa o turystyce jest głównie wiedzą opisowo-informacyjną, chociaż w aspekcie praktycznym częściowo niejawną. Szeroką dostępność do tej wiedzy umożliwiają publikacje, bazy danych i Internet. Głównie służy ona iden-

tyfikacji obiektów oraz diagnozowaniu. W małym stopniu pełni funkcje eksplanacyjne, głównie z braku wiedzy o prawidłowościach oraz braku dobrych teorii. Natomiast samo wyjaśnianie zjawisk turystyki odbywa się głównie na poziomie ekonomicznym, geograficznym i kulturowym, gdzie poszukuje się mechanizmów kształtujących te zjawiska. Jeśli chodzi o funkcje praktyczno-technologiczne, to dotyczą one przede wszystkim kształtowania tych zjawisk w aspekcie użytkowym, związanych z organizacją działalności turystycznej i bazy materialnej turystyki.

Związki z innymi dyscyplinami

Każda dyscyplina naukowa jest powiązana z innymi dyscyplinami, a działalność badawcza prowadzona w jej ramach nie może być izolowana od innych dyscyplin. Związek ten ma charakter dwustronny: dyscyplina naukowa jest przedmiotem oddziaływania i sama może oddziaływać na inne nauki. Oddziaływanie na dyscyplinę naukową dokonuje się przez: a) zastosowanie metod i modeli matematycznych, b) wykorzystanie aparatu pojęciowego, wiedzy i metod bardziej podstawowych dyscyplin (Chojnicki 1991, tłum. pol. 1999, s. 93).

Wydaje się, że nauka o turystyce podlega bardzo silnemu oddziaływaniu głównie poprzez wykorzystanie pojęć, podejść i metod ekonomii i teorii biznesu, socjologii i geografii. Interpretacja tych zależności może być jednak różna: bądź jako płaszczyzna integracyjna, bądź jako podejście multidyscyplinarne, bądź też jako konkretyzacja tych dyscyplin. Zapożyczanie nie jest grzechem. Jak stwierdza Bunge (1983, s. 205): „żadna nauka nie zapożycza całej swojej wiedzy od nauk, które zakłada, ale nauka z niewielką ilością długów jest albo bardzo podstawowa, albo bardzo zacofana”. Natomiast zastosowanie metod i modeli matematycznych, które jest uważane za wskaźnik rozwoju nauki, znajduje się w badaniach turystyki w stadium początkowym. Wskazuje na to zresztą opisowo-informacyjny charakter tej wiedzy, a stosowanie modeli i metod ilościowych jest warunkiem przekształcenia jej w wiedzę eksplanacyjno-prognostyczną. Oddziaływanie nauki o turystyce na inne dyscypliny społeczne przebiega raczej na gruncie podporządkowania niż sąsiedztwa. Warto dodać, że oddziaływanie danej nauki jest traktowane jako miernik jej prestiżu.

Charakterystyka metodologiczna dyscypliny naukowej w zasadzie wyznacza i określa jej sytuację i typ poznawczy. Równocześnie określenie tej sytuacji i typu poznawczego w systemie nauk stanowi syntetyczny wskaźnik jej charakteru metodologicznego.

Sytuacja nauki o turystyce w systemie nauk

Naukę pojmowaną jako system nauk cechuje zróżnicowanie wewnętrzne i proces ten pogłębiałby się, gdyby nie towarzyszyły mu procesy integracji wiedzy, zwią-

zane z badaniami dotyczącymi głębszego poziomu strukturalnego wiedzy. Przejawem zarówno różnicowania, jak i scalania wiedzy naukowej, są podziały systemu nauk, które go porządkują. Przybierają one odmienny charakter w zależności od przyjętych kryteriów. Przedstawiony tutaj podział wiedzy naukowej za kryterium zasadnicze i wyjściowe przyjmuje funkcje, tj. rolę wiedzy naukowej w poznawaniu i przekształcaniu świata. Kryterium tym są trzy zasadnicze funkcje, jakie pełni wiedza naukowa, tj. poznawcza, użyteczna (poznawczo-praktyczna) i praktyczna. Stosownie do tego wyróżnia się: 1) nauki podstawowe, 2) nauki stosowane oraz 3) nauki technologiczne (Bunge 1983, ss. 195 nn.).

(1) Nauki podstawowe realizują funkcje poznawcze, a więc dążą do zmniejszania stanu niewiedzy o świecie i opracowania sposobów poznawania świata. Nauki podstawowe nie tworzą jednolitej i spójnej logicznie wiedzy i dzielą się na dwie odrębne grupy: a) nauki formalne i b) nauki empiryczne. Tradycyjnie podstawą tego podziału jest rozróżnienie formy i treści. Nauki formalne dostarczają pewnych ogólnych struktur matematycznych i logicznych dla opisu świata, natomiast nauki empiryczne dokonują takiego opisu.

Nauki formalne obejmują logikę matematyczną i matematykę, czyli nauki matematyczne w szerszym znaczeniu. Charakter i istota matematyki jest przedmiotem sporów, zwłaszcza spór toczy się o jej przedmiot. Należy zwrócić uwagę, że: 1) matematyka nie jest wyłącznie nauką o ilościowym wymiarze zjawisk i procesów, lecz także strukturą i narzędziem wnioskowania dedukcyjnego, 2) matematyka odgrywa ważną rolę w naukach empirycznych poprzez budowę modeli formułowanych formalnie w jej języku.

Nauki empiryczne czyli realne obejmują te nauki, w ramach których dokonuje się odkryć różnych składników i aspektów rzeczywistości i konstruowania metod badawczych. Nauki empiryczne dzielą się zaś na dwie grupy: 1) nauki przyrodnicze i 2) nauki społeczne. Podział ten jest dobrze znany, ale ściślejsze określenie tego podziału na gruncie metodologicznym nie jest jednoznaczne, m.in. dlatego, że wyróżnia się też nauki pograniczne takie jak nauki kompleksowe, stykowe i złożone.

Nauki przyrodnicze tradycyjnie już dzieli się na pięć grup: 1) nauki fizyczne, 2) chemiczne, 3) biologiczne, 4) nauki o Ziemi i 5) nauki astronomiczno-kosmologiczne. Podział ten jest jednak w wysokim stopniu uproszczony.

Określenie charakteru nauk społecznych i ich podział sprawia o wiele więcej trudności niż nauk przyrodniczych. Już sama nazwa „nauki społeczne” w odniesieniu do problematyki zjawisk ludzkich, społecznych i kultury jest kwestionowane. Przeciwstawia mu się określenie „nauki humanistyczne”. Za odmiennością tych terminów kryją się jednak odmienne koncepcje filozoficzne dotyczące charakteru przedmiotu oraz modeli metodologicznych badania człowieka i świata społecznego. Naukom społecznym jako naukom uprawianym na gruncie zbliżonym do nauk przyrodniczych przeciwstawia się nauki humanistyczne jako posia-

dające odrębny, własny model badawczy. Tak więc rozróżnienie między naukami społecznymi a humanistycznymi opiera się nie tyle na przedmiocie, co na modelach metodologicznych badania (Chojnicki 2001 a).

Model empiryczny zwany też naturalistycznym zakłada, że charakter metodologiczny badań społecznych nie różni się zasadniczo od badań przyrody. Zakłada empiryczny charakter świata społecznego, wspólną filozofię i „skrzynkę z narzędziami” metodologicznymi, chociaż je bardziej „miętko” interpretuje.

Model humanistyczny głosi odrębność i swoistość poznania człowieka i społeczeństwa, a więc i autonomię ich badań. Krytycznie odnosi się do instrumentalizacji metod badawczych. Odrzuca koncepcję podziału nauk empirycznych na przyrodnicze i społeczne oraz przyjmuje podział na empiryczne i humanistyczne.

Jako główne nauki społeczne wyróżnia się: nauki ekonomiczne, polityczne i socjologiczne, historyczne, językoznawcze i prawnicze. Sporna jest sytuacja psychologii i antropologii, które mają charakter pograniczny. Nie wszystkie z tych dyscyplin mają czysto naukowy charakter, niektóre zbliżone są do wiedzy potocznej.

Oprócz nauk podstawowych mieszczących się w przedziałach na nauki formalne i empiryczne, a następnie tych ostatnich na nauki przyrodnicze i społeczne występują też nauki pograniczne, które nie mieszczą się w nich i mają niejednorodny charakter. Są to nauki kompleksowe, stykowe i złożone (Bunge 1983).

Nauki kompleksowe to nauki, które mają pewne właściwości nauk formalnych i empirycznych. Należą do nich: ogólna teoria systemów, cybernetyka, teoria informacji. Zbliżone poziomem formalizacji do fizyki teoretycznej, różnią się jednak bardzo szerokim odniesieniem przedmiotowym i wieloaspektowością. Tworzą szerokie całościowe teorie tych obiektów i zdarzeń.

Nauki stykowe występują na pograniczu nauk przyrodniczych i nauk społecznych lub nauk, które występują w ich składzie i stanowią ich kombinacje. Taki charakter mają: biofizyka, biochemia i ekologia. Nieco odmienny charakter ma psychologia, która jest uprawiana na gruncie dwóch podejść: biologiczno-fizjologicznym i humanistycznym. Brak w nich jest jednak kompletnej jedności konceptualnej i jednolitych wyników.

Nauki złożone stanowią połączenie odmiennych pól badawczych ze sfery przyrodniczej i społecznej lub w obrębie sfery społecznej, które mogą jednak częściowo się pokrywać. Nie mają jednak jednolitego charakteru, mogą mieć różne odniesienie przedmiotowe i sposoby badań, a zwłaszcza techniki badawcze, a ich wyniki są raczej syntezą niż spójną wiedzą. Łączą je cele badawcze i komplementarność w rozwiązywaniu podstawowych problemów. Ich przykładami są antropologie (biologiczna i kulturowa) oraz geografia (fizyczna i społeczno-ekonomiczna).

(2) Nauki stosowane zajmują się zastosowaniem wiedzy naukowej do rozwiązywania problemów o praktycznych konsekwencjach. Do nauk lub dyscyplin stosowanych można zaliczyć: nauki o materiałach, a zwłaszcza metalurgię, synte-

zę pierwiastków użytecznych z produktów naturalnych, leśnictwo, nauki o żywności, farmakologię, nauki medyczne, psychiatrię i psychologię kliniczną, nauki pedagogiczne, badania problemów ekonomicznych, społecznych i ekologicznych w skali regionalnej i lokalnej.

Uprawianie nauk stosowanych, podobnie jak nauk podstawowych, zmierzają do uzyskania nowej wiedzy. Różnice między naukami podstawowymi a stosowanymi dotyczą: zależności między nimi, zakresu i celu (Bunge 1983, s. 208). W naukach stosowanych wykorzystuje się wiedzę uzyskaną w naukach podstawowych. Występują w nich własne problemy, chociaż wiedza ta stanowi wzbogacenie wiedzy podstawowej. Odkrycia te nie dotyczą głębokich mechanizmów i praw ogólnych. Zakres lub odniesienie podmiotowe nauk stosowanych jest węższe niż nauk podstawowych. Nauki stosowane mają pewne praktyczne cele. W badaniach stosowanych nie chodzi tylko o odkrycie czegoś, ale o odkrycie czegoś, co będzie użyteczne dla produkcji jakiegoś przedmiotu lub niedopuszczenie do powstania jakiegoś stanu rzeczy. Wynik badań podstawowych może sugerować badania stosowane, a te projekty technologiczne.

(3) Nauki technologiczne wynajdują nowe sztuczne obiekty i procesy oraz sposoby ich produkcji. Podczas gdy w badaniach podstawowych i stosowanych dokonuje się odkryć nieznanymi obiektów, własności i procesów, w badaniach technologicznych dokonuje się wynalazków i konstruuje się nowe sztuczne lub syntetyczne obiekty i procesy, a więc różnorodne systemy techniczne. Jest to więc różnica między „odkrywca” a „wynalazca”. Wynalazki są czymś nowym, co bądź poprzednio nie istniało, bądź było poza ludzką kontrolą. Nauki technologiczne są podstawą biznesu, ochrony środowiska, produkcji przemysłowej i rolniczej oraz funkcjonowania infrastruktur techniczno-cywilizacyjnych we współczesnym świecie, tj. transportu, komunikacji, łączności, mieszkalnictwa, itd.

Według Bunge (1983, s. 214) technologia obejmuje więcej niż tradycyjna inżynieria. Określa ją jako „projektowanie rzeczy i procesów o możliwie praktycznej wartości dla jednostek i grup przy wykorzystaniu wyników naukowych badań podstawowych i stosowanych”. Oprócz fizyko- i chemiotechnologii oraz biotechnologii wyróżnia socjotechnologie obejmujące konstruowanie takich wytworów jak: plany działania, rozwoju, zagospodarowania, użytkowania, formalne organizacje, normy prawne, itp.

Relacje między naukami podstawowymi, stosowanymi i technologicznymi Bunge (1983, s. 215) przedstawia następująco:

„Nauki podstawowe, nauki stosowane i technologie mają pewne wspólne, jak i różne własności. Wszystkie opierają się na tych samych założeniach, matematyce i posługują się metodą naukową. Różnią je natomiast cele: są nimi w naukach podstawowych – zrozumienie świata w kategoriach prawidłowości; w naukach stosowanych – wykorzystanie tego zrozumienia dla prowadzenia dalszych badań, które mogą być użyteczne praktycznie; w technologii zaś – kontrola i zmiany rzeczywistości poprzez projektowanie sztucznych systemów i planowanie działań w oparciu o wiedzę naukową”.

Osobną kategorią metodologiczną działalności naukowej są badania wielodyscyplinarne i interdyscyplinarne. Oprócz badań prowadzonych w ramach określonych nauk lub dyscyplin naukowych, prowadzone są badania, które obejmują lub odnoszą się do różnych nauk. Dzieli się je na: 1) badania multi- lub wielodyscyplinarne oraz 2) badania interdyscyplinarne. Badania multidyscyplinarne występują wtedy, gdy pewien wspólny problem rozwiązuje się w ramach różnych dyscyplin, uzyskując odrębne wyniki. Badania interdyscyplinarne natomiast zachodzą wtedy, gdy pewien problem lub zadania rozwiązuje się na gruncie różnych dyscyplin i uzyskuje się zintegrowany wynik.

Na gruncie tej charakterystyki sytuacja metodologiczna nauki o turystyce przedstawia się następująco. Opis tej sytuacji ograniczę do podania głównych tez, które skrótowo przedstawię. Ich rozwinięcie wymaga pogłębionej analizy i dalszych badań nad tym zagadnieniem.

- 1) Nauka o turystyce jest protonauką, a więc nie spełnia wszystkich warunków co do charakteru wiedzy naukowej. Cechuje ją pewien udział (być może nawet znaczny) wiedzy potocznej o niskim poziomie ogólności. Wiedza naukowa o turystyce zawiera przewagę składnika opisowego nad teoretycznym, postępowania indukcyjnego i statystycznego nad dedukcyjno-weryfikacyjnym polegającym na sprawdzaniu hipotez, diagnozowania nad wyjaśnianiem.
- 2) Jest nauką empiryczną, ale głównie opisową i uszczegóławiającą (a nie teoretyczną), w której ramach przedmiotowych i problemowych przeprowadza się opis indywidualnych obiektów i zjawisk oraz ich zamkniętych historycznie i przestrzennie klas. Zakres zjawisk objętych badaniami pokrywa się zwykle z zakresem rzeczywistości, która stanowi przedmiot badań. Głównymi metodami badań są obserwacje faktów, ich klasyfikacja, typologia i regionalizacja oraz diagnoza.
- 3) Nauka o turystyce jest głównie nauką społeczną. Realizuje zasady tzw. modelu empirycznego w umiarkowanej wersji. Model humanistyczny, odrzucający warsztat metod empirycznych nie jest widoczny w badaniach turystyki. Do koncepcji humanistycznej nawiązuje się niekiedy w badaniach socjologicznych i kulturowych turystyki, stosując pojęcie metafory, dokonując interpretacji humanistycznej, ocen i wartościowań. Zawiera też jednak wiedzę przyrodniczą z geografii fizycznej i ekologii.
- 4) Jest nauką złożoną. Jej złożoność występuje na dwóch poziomach: a) empirycznym – przyrodniczym i społecznym, b) społecznym – ekonomicznym, socjologicznym, politologicznym, geograficznym, kulturowym, itp. Możliwe są dwie interpretacje tej złożoności. Pierwsza jest dyscypliną wieloaspektową; zjawiska turystyki rozpatruje się i bada w różnych aspektach: ekono-

micznym, socjologicznym, itd. Jedność przedmiotu łączy się z wielością podejść, ale występują własne problemy. Druga – jest fuzją lub wiedzą multidyscyplinarną i stanowi zespół różnych dyscyplin, na których gruncie bada się zjawiska turystyki. W tym ujęciu nauka o turystyce bliska jest studiom multidyscyplinarnym i traci charakter nauki jako dyscypliny naukowej.

- 5) Jest nauką stosowaną. Jak każda nauka stosowana, jest ugruntowana w wiedzy podstawowej z nauk społecznych i przyrodniczych rozpatrywanych w aspekcie praktycznym. Jest ukierunkowana na działalność związaną z kształtowaniem turystyki w różnych perspektywach, a jej otoczeniem w tym względzie są nauki praktyczne lub technologiczne: urbanistyka, nauka o transporcie, teoria przedsiębiorstwa, itp. Zawiera też pewne elementy socjotechniczne dotyczące planowania przestrzennego.

Charakterystyka metodologiczna nauki o turystyce, chociaż stanowi podstawowy człon badań metanaukowych, to wymaga jednak uzupełnienia opisem naukoznawczym. Opis ten dotyczy aspektu społecznego danej nauki jako podsystemu społeczno-poznawczego i obejmuje właściwości i stosunki społeczne zachodzące w zbiorowości badaczy, uwarunkowania ekonomiczne, organizacje i instytucje akademickie, a także oddziaływania z całym systemem społecznym, a zwłaszcza polityką państwa. Wymaga to jednak szerokich badań o odrębnym charakterze.

Na zakończenie trzeba dodać, że charakterystyka metodologiczna nauki o turystyce wraz z opisem naukoznawczym ma istotny walor diagnostyczny i może się przyczynić do budowy efektywnych programów kształtowania nauki o turystyce.

Literatura

- Aleziak W.,
1999 *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Albis, Kraków.
- Bunge M.,
1983 *Treatise in basic philosophy*, Vol. 6, *Epistemology and methodology II: Understanding the world*, Dordrecht, Reidel.
- Chojnicki Z.,
1991 tłum. pol. 1999, *A methodological model of a scientific discipline*, w: Kukliński A. (red.), *Transformation of science in Poland. Science and Government*, Series 1, KBN, Warszawa, tłum. *Model metodologiczny dyscypliny naukowej*, w: *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, ss. 83-96.

- 1995 *Nauka w ujęciu globalnym i regionalnym*, w: Kukliński A. (red.), *Nauka – Technologia – Gospodarka*, KBN, Warszawa, ss. 141-148.
- 2001a *Dualizm metodologiczny w geografii społeczno-ekonomicznej*, w: Rogacki H. (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, ss. 17-25.
- 2001b *Wiedza dla gospodarki w perspektywie OECD*, w: Kukliński A. (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy*, KBN, Warszawa, ss. 80-91.
- Maciołek R.,
2002 *Osobliwości metodologiczne badań nad turystyką*, *Zeszyty Naukowe 2*, Wyższa Pomorska Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Bydgoszcz, ss. 17-26.
- Perzanowski J.,
1989 *Logika a filozofia*, w: Perzanowski J. (red.), *Jak filozofować?*, PWN, Warszawa, ss. 229-261.
- Przeclawski K.,
2001 *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków.

The character and situation of tourism science – methodological remarks

Summary

The article is an introduction to methodological problems of tourism science. It consists of three parts. The first part offers a preliminary discussion of the notions of science and scientific discipline. The second part presents a conception and basic methodological characteristics of tourism science covering the issues of its subject matter, problems, research methods, scientific knowledge, and links with other disciplines. The third part contains a functional-pragmatic division of sciences, which is used as a background for an outline of the methodological situation of tourism science in the system of sciences. The discipline in question is a proto-science characterised by a high proportion of common knowledge of a low level of generality. It is an empirical science, but mainly a descriptive one. It is a social science; it follows the empirical model in its moderate version. It is a complex science operating on two levels of complexity: natural and social, with the social level, in turn, displaying economic, sociological, political, geographical, and cultural aspects. It is possible to approach its complexity in two ways: in substantive terms as a multi-aspect science, and in methodological terms as a multidisciplinary science. It is also an applied science oriented towards solving practical problems in the fields of entrepreneurship as well as economic and physical planning.

Keywords: tourism, scientific discipline, methodology, system of science.